

พุทธศาสนิกายเซนกับการจัดสวนญี่ปุ่น

พระมหาสุรชัย ชยาภิวัฒน์โน (พุดชู)*
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาลัยสงฆ์พุทธปัญญาศรีทวารวดี

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่ออธิบายแนวคิดการจัดสวนญี่ปุ่น ซึ่งเป็นศิลปวัฒนธรรมญี่ปุ่นอย่างหนึ่งที่ได้รับอิทธิพลมาจากพุทธศาสนาและผสมผสานกับความเชื่อดั้งเดิมในญี่ปุ่นเอง จึงกลายเป็นรูปแบบและแนวคิดการจัดสวนที่สอดแทรกคำสอนทางพุทธศาสนาในเชิงปรัชญาอย่างน่าขบคิด และสะท้อนภูมิปัญญาการจัดสวนของชาวญี่ปุ่นที่ไม่เหมือนใคร

การจัดสวนญี่ปุ่นทั่วไปมี 3 ประเภท ได้แก่ 1) สวนภูเขา 2) สวนในที่ราบ และ 3) สวนน้ำชา รูปแบบการจัดแต่ละประเภทมีลักษณะภูมิทัศน์ที่แตกต่างกัน โดยเฉพาะไม้ประดับตกแต่ง รวมถึงสถานที่และการใช้ประโยชน์ภายในสวน สวนที่สะท้อนแนวคิดตามแบบเซนอย่างแท้จริงก็คือสวนในที่ราบ โดยเฉพาะสวนในพื้นที่แห้งที่มีทรายหรือก้อนกรวดแทนการปลูกหญ้าหรือมอส แล้วสมมติเป็นพื้นน้ำ ก้อนหินวางเรียงสมมติเป็นเกาะ สวนประเภทนี้มีนัยทางพุทธปรัชญาเป็นอย่างมากเพราะเน้นการตกแต่งให้น้อยที่สุด มีความเรียบง่าย ไม่ฟุ่มเฟือย เพื่อให้อยู่ติดกับธรรมชาติ ขณะที่สวนน้ำชาเป็นการนำลักษณะเด่นของสวนภูเขาและสวนในที่ราบมาผสมผสานและเน้นพิธีชงชาหรือชาโด (Sado) เป็นพิเศษ

ญี่ปุ่นได้รับพิธีนี้มาจากวัฒนธรรมจีนและประยุกต์ให้เข้ากับการจัดสวนที่มีกระถ่อมชาไว้สำหรับชงชา โดยเฉพาะพิธีชงชาแบบญี่ปุ่นจะเน้นความมีสติทุกอิริยาบถ ตั้งแต่การชง การริน กระทั่งการดื่มที่รู้สึกถึงรสชาติของชา มีสติกำกับตลอดเวลา รวมจิตเป็นหนึ่งเดียวกับการดื่ม กระทั่งไม่มีการแบ่งแยกระหว่างคำว่าชากับผู้ดื่ม พิธีชงชาจึงเป็นการฝึกสติที่ประยุกต์เข้ากับวิถีชีวิต ดังที่ปรากฏในสวนน้ำชาโดยตรงหรือสวนแบบเซนที่นิยมจัดไว้มุมใดมุมหนึ่งในวัดเซนเอง

คำสำคัญ: พุทธศาสนิกายเซน สวนญี่ปุ่น วัฒนธรรมญี่ปุ่น พิธีชงชา ศิลปะแห่งการดื่มชา

* อาจารย์ประจำหลักสูตรพุทธศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์พุทธปัญญาศรีทวารวดี วัดไร่จิง พระอารามหลวง จ.นครปฐม

Zen Buddhism and Japanese Garden Arrangement

Phramaha Surachai Jayabhivaddhano (Phutchu)*

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Buddhapanya Sri Thawarawadee Buddhist College, Wat Raikhing, Nakorn Pathom Province

Abstract

This article aims to explain concept of Japanese garden arrangement which is one kind of Japanese arts influenced by Buddhism and mixed with old Japanese beliefs. This becomes a design and concept of garden arrangement which concerns with philosophical Buddhist teaching and reflect the knowledge of Japanese garden that is different from other countries.

General Japanese garden can be generally divided into 3 kinds; 1) Mountain Garden 2) Dry Mountain-water Garden 3) Tea Garden. Each one has unique landscape, especially trees for decoration, location and benefits of garden. Garden which reflects the concept of Zen is Dry Mountain-water Garden, especially Dry Landscape Garden which has sands and gravels to replace grass or moss assume water and paved rocks assume island. This garden mostly signifies a Buddhist philosophy because it emphasizes the minimalism, simplicity and frugality for getting nearest to the nature. For Tea Garden, it mixes the highlights of Mountain Garden with Dry Mountain-water and specially emphasizes on tea ceremony or Sado.

Japan derives this ceremony from Chinese culture and applies to garden arrangement which has tea house for tea-making. Japanese tea ceremony emphasizes on mindfulness in every moment from making, pouring, till drinking. This is mindful of all activities. Mindfulness and tea-drinking are the same. Nothing separates tea and tea-drinker. Therefore, tea ceremony is the way to practicing awareness to apply in daily life whether it is Tea Garden or Zen Garden, is popular to arrange tea ceremony at the corner of temple.

Keywords: Zen Buddhism, Japanese Garden, Japanese Culture, Tea making, japanese tea ceremony

* Corresponding author's email: sura_chai_2524@hotmail.com

บทนำ

พุทธศาสนาเป็นศาสนาหนึ่งที่มีความสำคัญของโลก ในฐานะที่มีประวัติศาสตร์อันยาวนานและสามารถประยุกต์หลักธรรมไปใช้ในวิถีชีวิตได้อย่างเป็นรูปธรรม หลักธรรมทางพุทธศาสนามักถูกมองว่าเป็นเรื่องที่น่าพิศวง แม้ว่าจะเป็นคำสอนที่มีหลักเหตุและผลในเชิงวิทยาศาสตร์ก็ตาม การมองในลักษณะดังกล่าวเป็นการเข้าใจพุทธศาสนาในระดับโลกุตระที่เป็นคำสอนเพื่อความหลุดพ้น แต่พุทธศาสนามีหลักคำสอนหลายระดับ โดยเฉพาะในระดับโลกียะหรือคำสอนที่ยังเกี่ยวข้องกับทางโลก หลักคำสอนในระดับนี้มักปรากฏอยู่ในวัฒนธรรมของแต่ละชนชาติที่นับถือพุทธศาสนา สำหรับวัฒนธรรมญี่ปุ่นที่ได้รับอิทธิพลด้านคำสอนทางพุทธศาสนาตั้งแต่สมัยเฮอัน (Heian: 794-1192) ถึงสมัยมุโระมะชิ (Muromachi: 1392-1573) ได้แก่ ศิลปะชั้นสำคัญมากมายในสมัยดังกล่าวซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา ไม่ทางตรงก็ทางอ้อม (Suzuki, Daisetz Teitaro, 2000: 130) โดยเฉพาะในด้านการจัดสวน การจัดดอกไม้ พิธีชงชา วิถีชาบูไร เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ดูเหมือนได้รับการถ่ายทอดมาจากวัฒนธรรมชนชาติจีนอีกที แต่ก็ประยุกต์เข้ากับวัฒนธรรม ความเชื่อในสังคมญี่ปุ่นได้อย่างลงตัว จึงกลายเป็นอัตลักษณ์ที่ผสมผสานระหว่างแนวคิดที่หลากหลาย นั่นคือแนวคิดพุทธศาสนาจากอินเดีย รวมทั้งจีนและเกาหลี วัฒนธรรมความเชื่อในลัทธิเต๋า ลัทธิขงจื้อจากจีน และความเชื่อดั้งเดิมแบบชินโตในญี่ปุ่นเอง

วัฒนธรรมญี่ปุ่นที่สะท้อนให้เห็นหลักคำสอนพุทธศาสนาอย่างชัดเจนประการหนึ่ง คือ การจัดสวน รูปแบบการจัดมีทั้งศาสตร์และศิลป์ที่แฝงปรัชญาธรรมอย่างลึกซึ้ง ความเป็นศาสตร์บ่งบอกถึงความมีเหตุและผล ความเป็นศิลป์บ่งบอกถึงสุนทรียภาพ นอกจากนี้ ยังแฝงปรัชญาธรรมที่บ่งบอกถึงคุณค่าทางจิตใจหรือจิตวิญญาณของชาติญี่ปุ่น โดยเฉพาะ

ปรัชญาธรรมในทางพุทธศาสนาที่เรียกว่า พุทธปรัชญา ซึ่งหมายถึง หลักแนวความคิดถึงหลักปฏิบัติที่สอนให้เข้าใจธรรมชาติของการอยู่ร่วมกันระหว่างมนุษย์กับสิ่งมีชีวิตรอบตัว มองสรรพสิ่งเป็นความเื้ออาทรระหว่างกันตามหลักเหตุและผลที่อิงอาศัยกันและกัน การจัดสวนญี่ปุ่นจึงสะท้อนให้เห็นมุมมองพุทธศาสนาในเรื่องความเรียบง่าย ความสงบนิ่ง ความมีเหตุและผล การพึ่งพาอาศัยกัน เป็นต้น นิยายพุทธศาสนาที่หล่อหลอมให้เกิดภูมิปัญญาในการจัดสวนญี่ปุ่นดังกล่าว ก็คือนิยายเซนหรือที่ออกเสียงเรียกว่า ฉาน ในประเทศจีน ความเป็นเซนในญี่ปุ่นมีความงดงามเฉพาะตัวที่ต่างกับเซนในจีนหรือประเทศอื่น อาจกล่าวได้ว่า ความงามที่ลงตัวของเซนในญี่ปุ่นอย่างหนึ่งก็คือการจัดสวนญี่ปุ่นที่เน้นความกลมกลืนกับวิถีปฏิบัติที่เหมาะสม การฝึกอบรมจิต การรวมกันเป็นกลุ่ม และสุนทรียภาพ (อริดา สุนทรโรทก, 2539: 39) สวนญี่ปุ่นที่ได้รับอิทธิพลทางพุทธศาสนาในลักษณะดังกล่าวนี้เรียกว่า สวนเซน

การจัดสวนญี่ปุ่น

การจัดสวนหย่อมทั่วไปก็เพื่อความสวยงาม แต่สำหรับการจัดสวนญี่ปุ่นไม่ใช่เพียงแค่ความสวยงามอย่างเดียว หากเป็นการสอนปรัชญาชีวิต การเข้าใจธรรมชาติและเพื่อให้เื้อต่อการทำสมาธิ การจัดสวนญี่ปุ่นเป็นเอกลักษณ์เฉพาะที่สอดแทรกความเชื่อทางพุทธศาสนานิกายเซนและลัทธิชินโตได้อย่างพอเหมาะ เื้อที่วัฒนธรรมการจัดสวนได้รับมาจากจีน เมื่อญี่ปุ่นรับวัฒนธรรมนี้มาได้ นำวัสดุจากชนบทมาปรับใช้และสอดแทรกวัฒนธรรมของตนเข้าไป รูปแบบการจัดสวนเป็นการย่อส่วนภูมิทัศน์ให้ดูเล็กลง โดยเฉพาะการย่อสัดส่วนรูปเกาะประเทศญี่ปุ่นเอง ด้วยศิลปะการจัดที่แฝงปรัชญาธรรมอันลึกซึ้ง จากการศึกษารูปแบบการจัดสวนญี่ปุ่น ผู้เขียนเห็นว่าสวนญี่ปุ่นอาจแยกเป็น 3 ประเภท ตามลักษณะภูมิศาสตร์และการใช้ประโยชน์

ได้แก่ 1) สวนภูเขาหรือสึกียามะ (Tsukiyama) 2) สวนในที่ราบหรือเคระ-ซังซุย (Kare-sansui) และ 3) สวนน้ำชาหรือชา-นิวะ (Cha-niwa) ทั้ง 3 ประเภทมีรายละเอียดโดยย่อ ดังนี้

ประเภทที่ 1 สวนภูเขาหรือสวนเนิน

สวนประเภทนี้เป็นการลอกเลียนแบบธรรมชาติที่มีแนวคิดมาจากลัทธิชินโต ซึ่งเป็นความเชื่อดั้งเดิมของญี่ปุ่น สวนประเภทนี้เรียกว่า ชินเดนสไตล์ (Shinden Styles) (Nitschke, Gunter, 2007: 67) ในตอนปลายสมัยเฮอัน เป็นสวนที่ประกอบด้วยภูเขาสลับซับซ้อนหรือเป็นเนินดินที่ตกแต่งเป็นลูกภูเขา มีน้ำตก บ่อน้ำใสสามารถมองเห็นก้อนหินหรือกรวด อาจมีปลาเลี้ยงว่ายไปมา โขดหินโผล่โงกเป็นหย่อมๆ หาดทรายขาวละเอียด ถ้าเป็นสวนขนาดใหญ่อาจมีเกาะกลางบ่อน้ำ การตกแต่งสวนบนเกาะมองไกลๆ ดูคล้ายเต่า ซึ่งเชื่อว่าเป็นสัญลักษณ์ของการมีอายุยืน และนิยมปลูกต้นสนบนเกาะ เพราะทนต่อสภาพอากาศหนาวเย็นและเป็นสัญลักษณ์ของความมั่นคงถาวร ริมฝั่งลำธารประดับด้วยต้นไม้ขนาดเล็ก มีไม้พันธุ์ใหญ่ เช่น ชากรุระ โอ๊ก หลิว สน เมเปิ้ล ไม้พุ่ม เช่น ไผ่ อาซาเลีย ประ ชะ โดยเฉพาต้นสน ต้นไผ่ และต้นพลัม เรียกว่า สามเกลอแห่งฤดูหนาว (Three Friends of Winter) (Lee, Yoon Jung, 2005: 43) นอกจากนี้ ยังมีพืชคลุมดิน เช่น เฟิร์น และพันธุ์ไม้มีน้ำ เช่น บัว กก ใริส ถ้าบ่อน้ำกว้างจะมีสะพานข้ามไปอีกฝั่ง อาจเป็นสะพานหินโค้งหรือสะพานไม้ก็ได้

ประเภทที่ 2 สวนในที่ราบ

สวนที่ไม่มีภูเขาหรือเนินดิน ไม่มีบ่อน้ำหรือลำธาร หรือถ้าจะมีก็เป็นการสมมติให้เป็นภูเขาและลำธาร (รวมถึงทะเล แม่น้ำ) ที่เรียกว่า ภูเขาและลำธารแห้ง (Withered Mountain-water) (Nitschke, Gunter, 2007: 68) สวนประเภทนี้เหมาะกับบริเวณที่มีพื้นที่จำกัด มักจัดภายในวัด

ทางพุทธศาสนานิกายเซน โดยสรุปสามารถแบ่งเป็น 2 ประเภท (Nitschke, Gunter, 2007: 88-94) ได้แก่

1) สวนเขียวขจี (Evergreen Gardens)

สวนที่ปลูกคลุมด้วยหญ้าหรือพืชตระกูลมอสที่สมมติว่าเป็นพื้นน้ำ มีก้อนหินและต้นไม้ที่ตกแต่งรวมกันเป็นกลุ่ม สมมติว่าเป็นเกาะ นอกจากนี้ ยังมีโคมไฟหรือตะเกียงศิลา อ่างน้ำ แผ่นหินปูเป็นทางเดิน แผ่นหินสำหรับนั่งสมาธิ (Zazan-seki) รั้วกันเป็นฉากหลัง แต่เดิมนิยมจัดสวนประเภทนี้ไว้มุมใดมุมหนึ่งของกระท่อมชา โดยมีอ่างน้ำไว้ล้างหน้า ล้างมือและเท้า ก่อนเข้ากระท่อมชา ปัจจุบันจัดแต่งเพื่อความสวยงาม

2) สวนในพื้นที่แห้ง (Dry Landscape Gardens)

เป็นสวนตามแนวคิดของเซนอย่างแท้จริง คล้ายสวนเขียวขจี แต่จะเกลี่ยทรายหรือก้อนกรวดแทนการปลูกหญ้าหรือมอส ซึ่งสมมติว่าเป็นพื้นน้ำ และมีก้อนหินวางเรียง สมมติว่าเป็นเกาะ สวนประเภทนี้สื่อความหมายทางพุทธปรัชญาอย่างมาก เพราะมีองค์ประกอบการตกแต่งน้อย ดัดสิ่งฟุ่มเฟือยออก เน้นการใช้สอยที่สมถะเรียบง่าย สวนประเภทนี้จึงประดับตกแต่งให้น้อยที่สุด (Minimalism) เพื่อให้เห็นแก่นของสัจธรรม กล่าวคือการเห็นสาระที่แท้จริงของธรรมชาติที่ไม่ใช้การฉาบพาทาจากสิ่งภายนอก

การจัดสวนญี่ปุ่นแบบเซน โดยเฉพาะประเภทสวนในพื้นที่แห้ง ปกติมักมีขนาดเล็ก เป็นสวนที่จัดไว้บริเวณระเบียง มีกำแพงกันเป็นขอบเขต เวลานั่งภายในห้องสามารถมองเห็นได้ และมักจัดไว้ในวัด บริเวณที่อยู่ของเจ้าอาวาสหรือพระเถระผู้ใหญ่ เพื่อเป็นสถานที่สัปปายะหรือความสะดวกสบายในการทำสมาธิและพิจารณาถึงสัจธรรมแห่งชีวิตที่ถูกจำลองขึ้นจากศิลปะและสถาปัตยกรรมดังกล่าว โดยมีความหมายคือการเข้าถึงธรรมชาติแบบเซน สวนประเภทนี้จึงมีลักษณะเป็นทิวทัศน์นามธรรม (Abstraction of Natural Scenery)

ภาพที่ 1 สวนเซน ในวัดเรียวอันจิ (Ryoanji Temple) เมืองเกียวโต
ตัวอย่างสวนในที่ราบ (Kare-sansui) ประเภทสวนในพื้นที่แห้ง (Dry Landscape Gardens)
ที่มา: Yoro, Takeshi, et. al, eds., 2004: 116.

ประเภทที่ 3 สวนน้ำชา

สวนประเภทนี้เรียกว่า ชา-นิวะ นอกจากนี้ยังมีคำเรียกว่า โรจิ (Roji) หมายถึง ทางผ่าน (Passageway) ทางเดิน (Path) กระท่อมติดดิน (Hut Ground) ทางเดินติดดิน (Path Ground) พื้นน้ำค้าง (Dewy Ground) หรือทางเดินน้ำค้าง (Dewy Path) แล้วแต่จะเรียก ขึ้นอยู่กับการใช้สอยโดยทั่วไปแล้ว เมื่อกล่าวถึงโรจิ เป็นที่รู้กันว่า เป็นที่ส่วนหนึ่งสำหรับประกอบพิธีชงชา ซึ่งเป็นแนวปฏิบัติของชาวญี่ปุ่นที่รวมกันระหว่างหลักปฏิบัติของเซนกับลัทธิเต๋า ทั้ง 2 แนวคิดแยกกันไม่ค่อยออก เนื่องจากเต๋าก่อกำเนิดพื้นฐานทางความคิดอันงดงาม ขณะที่เซนจะนำความคิดดังกล่าวไปสู่การกระทำ (Okakura, Kakuzo, 1964: 29) ในที่นี้ ผู้เขียนเห็นว่า เต๋าดำรงชีวิตว่าเป็นสิ่งงดงาม อันเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ ซึ่งดูเป็นเรื่องราวธรรมชาติที่จับต้อง สัมผัสไม่ได้ และเซนได้นำแนวคิดอันเป็นนามธรรมนั้นมาอธิบายในเชิง

รูปธรรม คือ การปฏิบัติธรรมเพื่อเข้าถึงความงดงามภายใน รวมถึงการจัดสวนที่สะท้อนมาจากความงดงามภายใน (จิตใจ) ของชีวิตตามธรรมชาติ (ของผู้จัดสวนเอง)

สวนน้ำชาเป็นสวนผสมที่น่าลักษณะเด่นของสวนภูเขาและสวนในที่ราบมารวมกัน สวนประเภทนี้มีเนินดินหรือก้อนหินที่สมมติว่าเป็นเขา ปลุกหญ้าเขียวขจีทั่วบริเวณ มีต้นไม้ดัด ไม้พุ่มประดับสวยงาม ประดูทางเข้าตกแต่งเป็นรูปทรงต่างๆ จากแผ่นไม้บ้าง ไม้ไผ่บ้าง ภายในสวนมีกระท่อมชาสำหรับจิบชาชมธรรมชาติ มีรั้วล้อมอาณาเขต ทางเดินเข้ากระท่อมชาเป็นก้อนหินหรือเขียงไม้ วางห่างคดเคี้ยวเป็นทอดๆ พอติดกับระยะก้าวเท้า เพื่อมิให้เหยียบย่ำมอสหรือหญ้าอันบอบบาง ระหว่างทางเดินมีน้ำตกกระบอกไม้ไผ่ไหลหยดลงอ่างศิลาเป็นจังหวะ เสียงธารน้ำตกไหลชวนให้มีสติสัมผัสถึงธรรมชาติอันสงบเรียบง่าย

สิ่งประดับตกแต่ง เช่น ตะเกียงสีลาตั้งตระหง่านให้พิจารณาเห็นธรรมชาติและธาตุที่ประกอบรวมกันขึ้นตามแนวคิดพุทธปรัชญา ฐานของตะเกียงสื่อถึงธาตุดิน (Earth) ตัวตะเกียงสื่อถึงธาตุน้ำ (Water) หมวกหรือปีกของตะเกียงสื่อถึงธาตุไฟ (Fire) ยอดตะเกียงสื่อถึงธาตุลม (Wind) และหยดน้ำค้างบนยอดสื่อถึงธาตุอากาศ (Air) และสุดท้ายนอกจากนี้ ตะเกียงสีลา ยังสื่อถึงแนวคิดทางพุทธปรัชญาเรื่องโลกียภูมิ ซึ่งแบ่งเป็น 3 ตามสัดส่วนของตะเกียงสีลา ได้แก่ สวรรค์ โลกมนุษย์ และอบายภูมิ 4 ทางขึ้นกระโจมขามีอ่างน้ำสำหรับล้างมือ-หน้าหรือบ้วนปากก่อนเข้าร่วมพิธีชงชา สำหรับพิธีชงชาจะได้กล่าวโดยละเอียดต่อไป

ปรัชญาธรรมกับการจัดสวน

การจัดสวนญี่ปุ่นทั้ง 3 ประเภท ล้วนเป็นการจัดจำลองสวนของชาวชนบท (Rustic Garden) ซึ่งแฝงด้วยปรัชญาธรรมมากมาย การทำความเข้าใจปรัชญาธรรมในการจัดสวนสามารถพิจารณาจากองค์ประกอบของสวน ในที่นี้ขอยกตัวอย่างองค์ประกอบบางประการ ดังต่อไปนี้

1. แท่งหิน เป็นสัญลักษณ์แห่งภูเขา หากเป็นสวนภูเขาจะมีน้ำตก ธารน้ำไหลผ่าน หากเป็นสวนในที่ราบ จะเป็นการจำลองสภาพพื้นดินที่เรียกว่า Dry Landscape การจัดแต่งแท่งหินได้รับอิทธิพลความเชื่อมาจากคตินจักรวาล (Buddhist Cosmology) ในทางพุทธปรัชญาที่เชื่อว่า เขาพระสุเมรุหรือเขาสิเนรุ (Mount Meru) เป็นศูนย์กลางของจักรวาล มีแผ่นดินที่เรียกว่า ทวีป 4 อยู่รายรอบเขาพระสุเมรุ ดังนั้นหินภูเขาในสวนญี่ปุ่น โดยเฉพาะสวนในที่ราบ จึงสื่อถึงปรัชญาธรรมด้านความเชื่อทางศาสนาที่ได้รับมาจากจีนและอินเดียเป็นทอดๆ และการมีแท่งหินก้อนย่อมๆ รอบข้าง เสมือนเป็นทวีป 4 รายรอบเขาพระสุเมรุนั่นเอง

2. โรจิ (Roji) หรือหินที่ปูเป็นทางเดินคล้ายๆ หยดน้ำค้าง เพื่อเป็นทางเดินไปกระโจมชา (Tea House) วัตถุประสงค์ของการปูโรจิกี้เพื่อปลูกฝังความเรียบง่าย บางสวนมีสะพานหินเป็นทางเดินข้ามกรวดหรือทราย สื่อความหมายถึงการข้ามจากโลกมนุษย์ไปยังโลกแห่งพระนิพพานหรือการเดินทางไปสู่การตรัสรู้ (Lee, Yoon Jung, 2005: 46) โรจิกี้ที่เป็นสะพานหินจึงเปรียบเหมือนทางเดินข้ามสังสารวัฏ (การเวียนว่ายตายเกิด) เพื่อข้ามจากฝั่งโลกียภูมิหรือดินแดนของผู้ยังมีกิเลส ไปยังฝั่งโลกุตระภูมิหรือดินแดนของผู้ปราศจากกิเลส

3. ทรายหรือก้อนกรวด นิยมใช้สำหรับจัดสวนในที่ราบ ส่วนใหญ่จะใช้ก้อนกรวดเพราะทนต่อสายฝนและลมพัดกระหน่ำ ก้อนกรวดมีความหมายเชิงสัญลักษณ์ คือ พื้นน้ำ (Water Features) ซึ่งจะคราดหรือเกลี่ยเป็นระลอกคลื่นน้ำ (Lee, Yoon Jung, 2005: 41) เรียกว่า ซามอน (Samon) หรือโฮคิเมะ (Hokime) การคราดก้อนกรวดเป็นการฝึกสติอย่างหนึ่ง รูปแบบการคราดแล้วแต่จินตนาการของผู้ตกแต่ง อาจเป็นแนวยาวหรือวงกลมก็ได้ ซึ่งในความหมายของพุทธปรัชญาเซน ทรายหรือกรวดที่หมายถึงพื้นน้ำนี้ สื่อถึงปรัชญาธรรมเรื่องดินแดนแห่งสังสารวัฏ คือ การเวียนว่ายตายเกิด

4. พืชตระกูลมอส (Moss) หรือพืชพวกไม่มีท่อลำเลียง เป็นพวกคล้ายๆ ตะไคร่น้ำ รวมถึงไม้พุ่ม ไม้ดัดที่จัดตกแต่งอย่างพิถีพิถัน สัญลักษณ์พืชพันธุ์ไม้นี้สื่อถึงป่าไม้และแผ่นดิน โดยเฉพาะมอสที่นิยมปลูกไว้บริเวณพื้นที่ว่างระหว่างก้อนหินหรือต้นไม้ที่เรียกว่า มะ (Ma) (Deitz, Paula, et. al, 2008: 11) ซึ่งไม่ได้มีนัยเพียงแค่ปลูกให้เต็มพื้นที่ว่างของสวนเท่านั้น แต่เป็นสัญลักษณ์ของจุดเชื่อมต่อระหว่างธาตุต่างๆ และสามารถเดินผ่านซึ่งเปรียบเหมือนการดำเนินวิถีชีวิตจริงในโลกปัจจุบัน ที่ต้องมีสติกำกับอยู่ตลอดเวลาและพิจารณาตัวเราให้เห็นเป็นเพียงธาตุ 4 ที่ประกอบรวมกันขึ้นเป็นตัวตน

5. กระโจมชา (Tea House) หรือห้องจิบชา (Tea Rooms) ที่เรียกว่า ชาชิชิ (Chashitsu) การชงชาวิธีหนึ่งที่เป็นศิลปะอย่างหนึ่งที่เรียกว่า พิธีชงชา (Tea Ceremony) บริเวณกระโจมชามีส่วนหญ้าสำหรับเดินเล่น ชมบรรยากาศรอบๆ อย่างมีสติ การเดินชมทิวทัศน์รอบสวนทำให้เห็นความกลมกลืนของการอยู่ร่วมกันระหว่างธรรมชาติอย่างสงบสุข โดยเฉพาะกระโจมชาที่เป็นจุดพักเพื่อจิบชาและนั่งพิจารณาปรัชญาธรรมที่ว่า แม้ตัวเราเองก็เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติที่ต้องอาศัยเกื้อกูลและอยู่ร่วมกันกับสิ่งภายนอกรอบข้างเรา

การแยกองค์ประกอบอีกอย่างหนึ่งของสวนญี่ปุ่น คือ การจำแนกตามธาตุ เช่น ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุไม้ การจัดสวนก็เหมือนการจัดธาตุเหล่านี้ให้กลมกลืนกับวิถีชีวิตมนุษย์ และให้มนุษย์เข้าใจธรรมชาติที่อยู่รอบตัว จะสังเกตเห็นว่า น้ำหรือลำธารเป็นองค์ประกอบหลักในการจัดสวนญี่ปุ่น เพราะน้ำเหมือนเป็นต้นกำเนิดของชีวิต ให้ความชุ่มชื้น เยือกเย็น ชโลมใจ แม้สวนที่ไม่มีน้ำเหมือนสวนในที่ราบ (Kare-sansui) ซึ่งมีพื้นที่จำกัดและเน้นก้อนกรวดหรือทรายเป็นสำคัญ ก็ยังสมมติก้อนกรวดหรือทรายให้เป็นน้ำ ตกแต่งเป็นระลอกเกลียวคลื่น นอกจากนี้ยังมีวัสดุตามธรรมชาติที่สื่อถึงธาตุต่างๆ เช่น ก้อนหิน เนินดินที่ถูกสมมติว่าเป็นภูเขา คือ สัญลักษณ์แห่งธาตุดิน ต้นไม้และต้นหญ้าคือธาตุไม้ ตะเกียงศิลา คือธาตุไฟ แต่เดิมมีไฟจุดให้แสงสว่าง ปัจจุบันนิยมประดับเพื่อความสวยงามแต่ยังคงความหมายเดิม นอกจากนี้หยดน้ำค้างบนยอดตะเกียงศิลายังสื่อถึงธาตุอากาศ

จากที่กล่าวมา ผู้เขียนเห็นว่า สุนทรียภาพของวัฒนธรรมญี่ปุ่นได้รับอิทธิพลมาจากพุทธปรัชญาเซนอยู่ไม่น้อย แท้จริงแล้ว สุนทรียภาพหรือศิลปะของญี่ปุ่นมีอัตลักษณ์ที่สามารถกล่าวแยกเป็นขั้นตอนได้ 5 ขั้นตอน (Davies, Roger J. and Ikeno,

Osamu, 2002: 75) ดังนี้ 1) การก่อตั้งและการทำให้เป็นระเบียบแบบแผนของตัวอย่างหรือรูปแบบ 2) การทำซ้ำให้มั่นคงของตัวอย่างหรือรูปแบบ 3) ความเชี่ยวชาญในตัวอย่างหรือรูปแบบ 4) ความสมบูรณ์แบบตัวอย่างหรือรูปแบบ 5) การกลับไปสู่ตัวอย่างหรือรูปแบบแล้วดำเนินการตามนี้อีกรอบ

ทั้ง 5 ขั้นตอนนี้เป็นศิลปะแห่งการทำงานของชาวญี่ปุ่นที่กลายวัฒนธรรมประจำชาติ ผู้เขียนเห็นว่า ส่วนหนึ่งของขั้นตอนเหล่านี้ เป็นกระบวนการสร้างปัญญาที่ได้รับมาจากเซน ในที่นี้ ยกตัวอย่าง *การทำให้เป็นระเบียบแบบแผน* ที่ได้รับอิทธิพลมาจากระเบียบแบบแผนแห่งความงามและศิลปะการต่อสู้จากเซน แล้วแพร่หลายเป็นรูปแบบการปฏิบัติในหลายๆ ด้าน นั่นคือ ระเบียบแบบแผนที่เรียกว่า โด (Do) แปลว่า วิถีทาง (Way) (Davies, Roger J. and Ikeno, Osamu, eds. 2002: 72) ซึ่งมีวิถีปฏิบัติมาจากคำสอนของเซน เช่น ความเรียบง่าย ความยืดหยุ่น การมีกฎเกณฑ์ที่เข้มงวด รวมถึงการทำมากกว่าพูด วิถีทางเหล่านี้กลายเป็นรูปแบบ (Pattern หรือ Form) แห่งการปฏิบัติด้านอื่นๆ เช่น บูชิโด (Bushido) หรือวิถีแห่งนักรบ คะโด (Kado) หรือการจัดดอกไม้ โชะโด (Shodo) หรือวิธีการคัดลายมือ เกนโด (Kendo) หรือวิถีแห่งนักรบดาบ ซาโด (Sado) หรือวิถีแห่งชา เป็นต้น

คำว่า โด จึงเป็นจิตวิญญาณของชาวญี่ปุ่น การปฏิบัติตามวิถีของโดต้องเป็นไปตามขั้นตอนทั้ง 5 ยกตัวอย่าง ครูฝึกค้นให้นักเรียนปฏิบัติตามรูปแบบ (Pattern หรือ Form) ที่ถูกต้อง มีผลให้นักเรียนทั้งความคิดจากภายนอกอย่างอื่น จากนั้น นักเรียนจะเข้าสู่สิ่งที่เรียกว่า มุชิน (Mushin) หรือการไม่มีจิต (No-mind) คำว่า มุชิน ไม่ได้หมายความว่า ไม่ได้ใส่ใจ หรือหมดแรงใจ แต่หมายถึง การที่ไม่ถูกรบกวนจากสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เป็นใจที่เปิดพร้อมเรียนรู้ทุกสิ่ง ดังนั้น ทักษะคิดแบบมุชินจะทำให้เด็กรู้จักยอมรับ

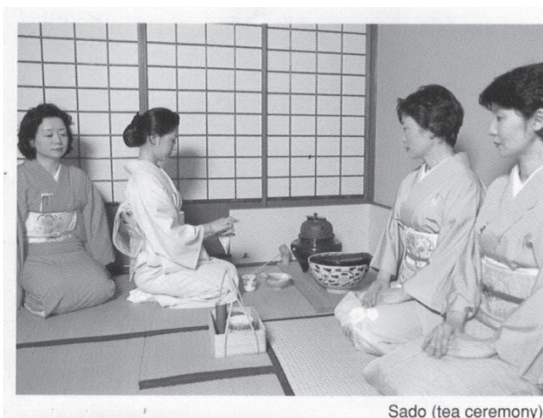
ความเป็นจริงของโลกที่เป็นอยู่ ซึ่งเป็นพื้นฐานของการเรียนรู้ที่สำคัญ รวมไปถึงการเรียนรู้ในวิถีแห่งโค คือ วิถีแห่งความเรียบง่าย ความยืดหยุ่น การมีกฎเกณฑ์ที่เข้มงวด เป็นต้น นอกจากนี้ มุนชินยังทำให้ความคิดและการกระทำเกิดขึ้นพร้อมกัน ผู้เขียนเห็นว่า การที่มุนชินทำให้ความคิดและการกระทำเกิดขึ้นพร้อมกันนั้น แท้จริงแล้ว อาจเป็นสิ่งที่เรียกว่า การรวมเป็นหนึ่งเดียวของสรรพสิ่ง หรือการไม่มีความคิดแบบทวิภาพ เนื่องจากความหมายของมุนชินที่ว่า การไม่มีจิตในพุทธศาสนานิกายเซน หมายถึง การที่จิตปราศจากจิต (Mind without Mind) คือ จิตที่ปราศจากการคิดปรุงแต่ง ปราศจากการคิดกังวล เป็นจิตที่เป็นอิสระปลอดโปร่ง ดังนั้น นักเรียนที่มีใจเป็นอิสระ เปิดใจรับการเรียนรู้ ก็จะสัมผัสสัจจิตวิญญาณแห่งโคไปด้วย ยกตัวอย่าง รูปแบบชาโดหรือวิถีแห่งชา นักเรียนก็จะมีคุณธรรมพื้นฐาน (โค) ดังที่กล่าวมา และสามารถเรียนรู้การเป็นนักชงชา ตามตัวอย่างหรือรูปแบบที่ถูกต้องที่ครูผลักดันให้เรียน เมื่อเรียนรู้อย่างมีระเบียบวินัย บ่อยเข้า จนชำนาญและสมบูรณ์แบบ ในขั้นสุดท้าย สิ่งที่เราเรียนรู้จะกลับไปเป็นตัวอย่างหรือรูปแบบอีกครั้ง เพื่อพัฒนาไปเป็นรูปแบบหรือกระบวนการเรียนรู้ใหม่

ผู้เขียนเห็นว่า การพัฒนาไปสู่รูปแบบใหม่ ก็คือการที่วิถีแห่งชาโดได้ถูกประยุกต์ไปใช้ในวิถีชีวิตอย่างอื่น

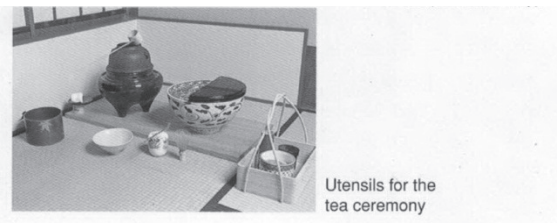
จากที่กล่าวมา จะเห็นภูมิปัญญาการจัดสวนที่มีความคิดสร้างสรรค์และการดัดแปลงที่ก่อให้เกิดความงดงามทางวัฒนธรรมที่เรียกว่า สุนทรียภาพ เป็นความงาม ความเรียบง่ายที่ลงตัวระหว่างศาสตร์และศิลป์ สะท้อนแนวคิดทางวัฒนธรรมญี่ปุ่นที่ผสมผสานกับแนวคิดพุทธปรัชญา โดยเฉพาะสวนประเภทที่ 2 และ 3 ที่มีแนวคิดสอดคล้องกับหลักพุทธปรัชญาเซนอย่างเห็นได้ชัด เช่น เรื่องความเรียบง่าย การมีสติกำกับอิริยาบถต่างๆ การเข้าใจธรรมชาติ อันรวมถึงธรรมชาติแห่งตนเอง และการใช้ชีวิตอยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างสงบสุข

พิธีชงชา

ในประเด็นต่อไป ขอกล่าวถึงพิธีชงชาที่สะท้อนให้เห็นสุนทรียภาพทางวัฒนธรรมอันทรงคุณค่าและการพัฒนาคุณภาพจิตที่เป็นอัตลักษณ์ของชาวญี่ปุ่นประการหนึ่ง เพราะพิธีดังกล่าวอาศัยความประณีต ละเมียดละไมภายในจิตใจและการมีสติจดจ่อทุกอิริยาบถของการปรุงชา

Sado (tea ceremony)

ภาพที่ 2 พิธีชงชา

ที่มา: Yoro, Takeshi, et. al, eds., 2004: 204.

พิธีชงชาเป็นพิธีที่ประกอบในสวนน้ำชาที่มีความสำคัญในฐานะเป็นการพบปะทางสังคมและเป็นส่วนหนึ่งของการผสมผสานระหว่างพิธีทางศาสนากับสุนทรียภาพ (Religio-aesthetic Ritual) ที่ได้รับถ่ายทอดมาจากชาวจีน ในราชวงศ์ฮั่น (Han Dynasty) มีความเชื่อว่า การดื่มชามีคุณค่าในฐานะเป็นโอกาสที่มีผลต่อจิตใจและร่างกายในการผสมผสานเป็นหนึ่งเดียว วัดในสมัยราชวงศ์ถัง (T'ang Dynasty) และราชวงศ์ซ่ง (Sung Dynasty) นิยมดื่มชาในระหว่างทำสมาธิเพื่อช่วยบรรเทาอาการง่วงนอน (Drowsiness) ต่อมาเมื่อพุทธศาสนาเผยแผ่มายังญี่ปุ่นในสมัยอาสึกะ เป็นช่วงที่พุทธศาสนาเข้ามาในญี่ปุ่นเป็นครั้งแรก พระสงฆ์ได้นำวัฒนธรรมการดื่มชาเข้ามาด้วย แต่วัฒนธรรมการดื่มชาที่จางหายไปในยุคเฮอัน ต่อมาท่านโยไซ (Yosai) หรือเอไซ (Eisai) ผู้ให้กำเนิดรินไซเซนในญี่ปุ่นได้ฟื้นฟูการดื่มชาอีกครั้งในสมัยคามะกุระ หลังจากที่ท่านได้รับเมล็ดพันธุ์ชาและวิธีการปรุงชาจากจีน จากนั้น การดื่มชาได้รับการสืบทอดมาถึงสมัยมุโระมะชิ ภายใต้อิทธิพลของนิกบรและพ็อค้ำ และยังเป็นกิจกรรมที่เกิดขึ้นพร้อมกับการเล่นพนันและการดื่มสิ่งมีนเมาของพวกนิกบรและพ็อค้ำในยุคนั้น

อย่างไรก็ตาม การดื่มชาได้พัฒนาเป็นวัฒนธรรมพุทธที่นิยมดื่มในวัดเซน โดยเฉพาะพ็อค้ำทั้งสองท่าน คือ อุบาสกทาเคโนะ โจโอ (Takeno Joo) และอุบาสกเซน โนะ ริคิ (Sen No Rikyu) ที่นับถือนิกายเซนและเป็นอาจารย์กับศิษย์ ได้หลอมรวมพิธีชงชาของพวกเขากับวัฒนธรรมเซน และพัฒนาพิธีดังกล่าวเป็นศูนย์กลางของพิธีชงชาที่เรียกว่า โรจิ-โซอัน (Roji-soan) แปลว่า กระโจมมุงหญ้า (Grass-thatched Hut) เรียกทั่วไปว่า Grass Style

หลังจากอุบาสกริควถูกสั่งให้ฆ่าตัวตาย ผู้สืบทอดพิธีชงชาต่อจากท่าน คือ ท่านฟุรุตะ โอริเบะ (Furuta Oribe) ที่หลอมรวมพิธีชงชาเข้ากับการ

ดื่มด่ำกับรสชาติของชา (Element of Taste หรือ Suki ในภาษาญี่ปุ่น) พร้อมกับการดื่มเพื่อความเพลิดเพลิน (Playfulness หรือ Asobi ในภาษาญี่ปุ่น) ท่านได้ยกระดับของกระโจมน้ำชา (Tea Hut) คือเปลี่ยนจากคำว่า โรจิ (Roji) ที่มีความหมายถึงทางเดินน้ำค้าง (Dewy Path) ให้กลายเป็นชา-นิวะ (Cha-niwa) ที่หมายถึง สวนน้ำชา (Tea Garden)

ต่อมาท่านโอริเบะถูกสั่งให้ฆ่าตัวตาย นักตกแต่งสวนชื่อโคโบริ เอนชู (Kobori Enshu) ซึ่งเป็นศิษย์ของท่านโอริเบะได้พัฒนาพิธีชงชาต่อจากอาจารย์ของตนแล้วตีความซาโด (Sado) แปลว่า วิธีแห่งน้ำชา (Way of Tea) ตามแนวคิดของขงจื้อใหม่ (Neo-confucianism) ซึ่งแตกต่างไปจากแนวคิดของอุบาสกริควดั้งเดิม เนื่องจากพิธีชงชาของท่านโคโบริ เอนชู ได้เน้นกระบวนแห่งความสัมพันธ์และหน้าที่ของคนในสังคม เช่น การสอนเรื่องความถ่อมตนในขณะที่เข้าไปยังกระโจมชา เป็นต้น

อย่างไรก็ดี พิธีชงชาไม่สามารถหาบทสรุปได้ว่าการผสมผสานกับแนวคิดใดบ้าง แต่ก็มีความยืนยันจากพระเซนชื่อเซน โนะ โซตัน (Sen no Sotan) ผู้เป็นหลานของอุบาสกริควว่า เซนและชามีรสชาติอย่างเดียวกัน (Nitschke, Gunter, 2007: 148) และท่านโซตันนี้เองได้คิดพิธีชงชาแบบวาบิ-สุกิ (Wabi-suki) โดยนำแนวคิดของปูท่านที่ว่าด้วยเรื่องวาบิ (Wabi) ซึ่งเน้นความเรียบง่าย (Simplicity) ความเคร่งครัดจริงจัง (Austerity) หรือความแร้นแค้น (Poverty) กับความยับยั้งชั่งใจ (Restraint) มารวมกับแนวคิดของท่านโอริเบะที่ว่าด้วยเรื่องสุกิ (Suki) ซึ่งเน้นในเรื่องรสชาติของน้ำชา (Taste) ด้วยเหตุนี้เองในคริสต์ศตวรรษที่ 16 พิธีชงชาแบบเซนในญี่ปุ่นจึงได้พัฒนาเป็นรูปแบบการชงที่ประณีตมากขึ้น พระเซนจะรวมกลุ่มกันต่อหน้ารูปของท่านโพธิธรรมหรือที่ญี่ปุ่นเรียกว่า ดารุมะ (Daruma) จากนั้น จิบชารูปละถ้วยประกอบพิธีทางศาสนาอันศักดิ์สิทธิ์ (A

Holy Sacrament) (Okakura, Kakuzo, 1964: 15-16) อย่างไรก็ตาม หลังจากยุคของท่านโชตัน วัฒนธรรมการชงชาของอุบาสกริควิได้แยกเป็น 3 สำนัก พร้อมกับคำสอนของท่านตราบนทุกวันนี้

คำสอนประการหนึ่งของอุบาสกริควิ ถูกอธิบายโดยศิษย์ชื่อโซเกอิ (Sokei) ว่า

“นี่เป็นแหล่งมหัสจรรย์ที่สมบูรณ์ที่สุดของจิตใจและร่างกาย ไม่มีสวนของฆราวาสคนใดที่จะถูกกล่าวถึงในฐานะที่เป็นโรจิ อาจารย์ริควิให้ความหมายของความบริสุทธิ์แห่งจิตใจว่า คือ การทำให้ปราศจากความทุกข์ยาก (Toil) และจากกิเลส (Defilement) ในทางโลกทั้งหมด... ในด้านภายนอก ความบริสุทธิ์ทางจิตวิญญาณ (The Spiritual Purity) ก็คือ การที่โรจิได้แสดงตัวตนของมันในฐานะพื้นที่ทางธรรมชาติของมวลแมกไม้และบรรดาก้อนหิน” (ผู้เขียน-แปล) (Nitschke, Gunter, 2007: 149)

จากข้อความนี้ ผู้เขียนเห็นว่า สวนน้ำชาเป็นสัญลักษณ์ (Sign) แห่งความบริสุทธิ์แห่งจิตทั้งภายในและภายนอก ความบริสุทธิ์แห่งจิตภายในในที่นี้ หมายถึง จิตที่ปราศจากกิเลสมลทิน ซึ่งสวนน้ำชามีส่วนจัดเกล้าให้เกิดความสมบูรณ์ทั้งจิตและกาย ส่วนความบริสุทธิ์แห่งจิตภายนอก ในที่นี้ หมายถึง สุนทรียภาพทางธรรมชาติที่ถ่ายทอดออกมาเป็นสวนน้ำชา เพื่อให้เอื้อต่อความบริสุทธิ์แห่งจิตภายใน

ตามที่กล่าว จะเห็นว่าผู้ที่มีชื่อเสียงด้านสวนน้ำชาของญี่ปุ่นมี 3 ท่าน (Nitschke, Gunter, 2007: 163) คือ

1. อุบาสกเซน โนะ ริควิ การจัดสวนของท่านดูเรียบง่ายที่สุดในบรรดาทั้ง 3 แบบ อุปกรณ์ตกแต่งสวนเน้นให้เห็นธาตุแท้ของวัสดุตามธรรมชาติ การแต่งสวนของท่านจึงได้ชื่อว่า โรจิ-โซอัน (Roji-soan) หรือกระท่อมมุงหญ้า เพราะกระท่อมชาต้องมี

ขนาดเล็กที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ สีสันดูจางๆ เก้าอี้แห้งแล้ง ไม่เน้นความเอิกเกริก เครื่องมือใช้สอยมีให้น้อยที่สุด แต่มีสุนทรียภาพด้านความสมถะเรียบง่าย และการยั้งคิด (Wabi) ที่ลึกซึ้ง พิธีชงชาของท่านเน้นความประณีต ใส่ใจทุกขั้นตอน การจัดสวนของอุบาสกริควิจึงสะท้อนความเป็นเซนอย่างเห็นชัดเจนตามหลักปรัชญาธรรมทางพุทธศาสนา

2. ท่านฟุระตะ โอริเบะ ผู้สืบทอดเจตนารมณ์ของอุบาสกริควิ สวนแบบที่ 2 นี้ถูกตกแต่งอย่างประณีตบรรจง ประดับด้วยหินมีรูปลักษณะต่างๆ มากมาย มีโคมไฟหรือตะเกียงศิลา และอ่างล้างมือก่อนเข้ากระท่อมชา พิธีชงชาเป็นการผสมผสานแนวคิดเรื่องรสชาติของชา (Suki) และความเพลิดเพลินในการดื่ม (Asobi) ไว้ด้วย เป็นการพัฒนารูปแบบที่ 1 จากกระท่อมน้ำชาเป็นสวนน้ำชา (Cha-niwa)

3. ท่านโคโบริ เอนชู เป็นรูปแบบการจัดสวนที่เน้นทิวทัศน์ด้วยการตัดแต่งต้นไม้ บางครั้งตัดเป็นรูปสัญลักษณ์ต่างๆ ตามจินตนาการของผู้แต่ง เป็นสวนที่ประดับประดาอย่างโอ้อวดมากกว่าสวนแบบอื่นๆ แนวคิดด้านการชงชาของสวนแบบนี้เน้นวิถีแห่งน้ำชาตามแนวคิดของขงจื้อใหม่

แนวคิดการตกแต่งสวนน้ำชาทั้ง 3 แบบ มีความสัมพันธ์กับพิธีชงชาแตกต่างกันไป สำหรับพิธีที่มีลักษณะของความเป็นวิถีแห่งเซนมากที่สุด ผู้เขียนเห็นว่า น่าจะเป็นแนวคิดของอุบาสกริควิ ด้วยเหตุผลที่ว่า มีหลักปฏิบัติที่สอดคล้องกับหลักธรรมของเซนชัดเจน นั่นคือเรื่องความสมถะเรียบง่าย การใส่ใจในทุกขั้นตอน ซึ่งสะท้อนในเรื่องการฝึกสติของผู้ชงชาและผู้ดื่มชาเป็นอย่างดี แต่ก็ไม่ได้หมายความว่า แนวคิดของท่านอื่นไม่ใช่วิถีแห่งเซน เพราะผู้เขียนเชื่อว่าทุกแนวคิดมีหลักการฝึกสติเช่นเดียวกัน เช่น การจดจ่ออยู่กับการริน การชง การดื่ม แต่มีข้อปฏิบัติที่แตกต่างกันไปบ้าง เช่น ท่านโอริเบะเน้นความ

ผลิตเพลนในรสชาติของการดื่ม หรือท่านเอนชูที่เน้น
กิริยาอาการตามความสัมพันธ์กันของคนในสังคมและ
การตกแต่งที่สวยงาม จึงสะท้อนให้เห็นปรัชญาธรรม
ของเซนที่ต่างออกไป ด้วยเหตุนี้ จึงมีความเป็นวิถีแห่ง
เซนน้อยกว่าแนวคิดของอุบาสกริกิว อย่างไรก็ตาม
พิธีชงชาที่ได้รับการพัฒนาเรื่องมาจนกลายเป็นพิธีที่
มีความประณีตมากขึ้นตามลำดับจากการผสมผสาน
ของท่านโชตัน คือ เน้นทั้งความเรียบง่ายและรสชาติ
ของน้ำชา

ศิลปะแห่งการดื่มชา

พิธีชงชาที่กล่าวมา แฝงปรัชญาธรรมอัน
เกี่ยวกับการจัดสวนญี่ปุ่นไว้มากมาย อีกประเด็นหนึ่ง
ที่ผู้เขียนเห็นว่า มีความสัมพันธ์กับการจัดสวนญี่ปุ่น
และสะท้อนปรัชญาธรรมอันเป็นศิลปะเฉพาะตน นั่นคือ
การดื่มชา ขอแยกกล่าวเป็น 3 ช่วง ดังนี้

ช่วงที่ 1 *เริ่มตั้งแต่ก่อนเข้าสวนน้ำชา* ผู้เข้า
พิธีต้องตัดทุกอย่าง ทั้งที่เป็นเรื่องภายนอกและภายใน
เช่น สมบัติติดตัว ญาติพี่น้อง แม้กระทั่งเรื่องราวเหตุ
บ้านการเมือง ศาสนาความเชื่อ คุณธรรมความรู้หรือ
พฤติกรรมไม่ดีงาม ต้องสลัดทิ้งให้หมด หลักปฏิบัติข้อนี้
เป็นการตัดภาระ ละความกังวลขณะร่วมพิธี ในทาง
พุทธปรัชญาเถรวาทเรียกว่า การตัดปลิโพธหรือความ
กังวล เพื่อมิให้จิตคิดวนอยู่กับสิ่งที่อยู่เบื้องหลัง

ช่วงที่ 2 *ก่อนเข้ากระท่อมชา* ต้องล้างมือ
บ้วนปากให้สะอาดในอ่างหินที่เตรียมไว้ การปฏิบัติ
ดังกล่าวเป็นสัญญาณ (Sign) แห่งการชำระกิเลสและการ
ใส่ใจต่อพิธี กระท่อมชาอาจเป็นกระท่อมหรืออาคาร
หลังเล็กห้องเดียว มีพื้นที่กะทัดรัดเหมาะกับการชงชา
และการปฏิบัติธรรม ดังที่อุบาสกริกิวกล่าวว่า “พิธี
ชงชาภายในห้องเล็กๆ คือ การออกแบบพื้นฐานแรก
สำหรับการฝึกปฏิบัติในทางพุทธศาสนาและการบรรลุ
ธรรม” (Nitschke, Gunter, 2007: 149) จะเห็นว่า
วัตถุประสงค์ของการสร้างกระท่อมชา แท้จริงแล้ว

ก็เพื่อเป็นอุปกรณ์ในการเจริญสติ พิธีชงชาจึงเป็นวิธี
การฝึกสมาธิอย่างหนึ่ง เพราะทุกอริยาบถต้องมีสติ
กำกับ ไม่ว่าจะเป็นการเดิน การหยิบ การดื่ม โดย
เฉพาะพิธีชงชาของอุบาสกริกิว จะให้ความสำคัญ
กับรายละเอียดเป็นอย่างมาก ตั้งแต่การตระเตรียมชา
การบริการ การจิบชา และเครื่องมือในการชง ผู้ชงชา
ต้องเอาใจใส่ทุกขั้นตอน ทุกกิจกรรมการเคลื่อนไหว
ต้องมีสติรู้ตัวเสมอ ดังนั้น การปฏิบัติทุกอริยาบถใน
วิถีชีวิต เชนจึงมองว่า เป็นศิลปะประการหนึ่งที่ต้อง
ควบคู่กับการมีสติ

ช่วงที่ 3 *ขณะดื่มชา* เป็นการสัมผัส
ประสบการณ์ตรงจากการดื่ม ประสบการณ์ได้จาก
การรู้สึกตัวและเข้าไปมีส่วนร่วมในขณะที่กำลังดื่มชา
ประสบการณ์ที่ได้รับนี้ไม่ได้เกิดจากการนึกคิดเอาเอง
ถึงกระนั้น ความนึกคิดจะเกิดขึ้นบ้าง ก็เพราะการหวน
ระลึกถึงประสบการณ์การดื่มครั้งก่อน เพราะฉะนั้น
ตัวนึกคิดไม่ใช่ตัวประสบการณ์ แต่ประสบการณ์
สามารถกลายเป็นความนึกคิดได้

ในวินาทีที่ดื่มชา ตัวเรากับรสของชากลายเป็น
อันหนึ่งอันเดียวกัน ชาคือเรา เราก็คือชา ไม่มี
ผู้ดื่ม ไม่มีผู้ถูกดื่ม เพราะเมื่อกำจัดความแบ่งแยกใน
เชิงทวิภาพหรือความคิดที่แบ่งแยกทุกอย่างเป็น 2 ขั้ว
ในที่นี้คือการแบ่งเป็นเราเป็นเขา ก็จะไม่มีการดื่มใคร
หรือใครต้องถูกใครดื่มอีกต่อไป หากมีการแยกผู้ดื่ม
กับสิ่งที่ถูกดื่มออกจากกันแล้ว ประสบการณ์ก็ไม่ได้
มีอยู่ จะหลงเหลืออยู่ก็เพียงความนึกคิดเท่านั้น โลก
ของเซนจึงเป็นโลกแห่งประสบการณ์บริสุทธิ์ ไม่มี
ความนึกคิดเข้ามาเจือปน (พจนานุกรมคันจิ, 2546:
66) ดังนั้น แนวคิดทั้งหมดของพิธีชงชา คือ ผลลัพธ์
ของความคิดแบบเซนอันยิ่งใหญ่ที่มีอยู่ในรายละเอียด
ปลีกย่อยแห่งการดำเนินชีวิต (Okakura, Kakuzo,
1964: 29) การเข้าใจหลักทวิภาพจึงช่วยให้เข้าถึง
สาระของการดื่มชา การมีสติทุกอริยาบถขณะชงชา
การสัมผัสกับรสชาติของชามากกว่าสาระด้านราคา

ของถ้วยชาหรือใบชา ดังคำตอบของอุบาสิกาวิฑูที่ตอบคำถามว่า อะไร คือ ชาโนยู (The Way of Tea) ท่านจึงแสดงลักษณะวิถีแห่งชาเป็นคำตอบ ดังนี้

สัมผัสแห่งชา

น้ำร้อนสักถ้วย

จุ่มชาลงไป

ยกชาขึ้นจิบ

ดื่มคำกัปรสชา (ผู้เขียน-แปล) (Nitschke,

Gunter, 2007: 155)

ถ้อยคำดังกล่าว ผู้เขียนตีความว่า แท้จริงแล้ว พิธีชงชาไม่ได้มีความหมายอะไร นอกไปจากการมีสติรับรู้วิถีแห่งชา ตั้งแต่การคัดใบชา การต้มน้ำ การจุ่ม การดื่ม และการรู้รส กระบวนการดังกล่าวรับรู้อย่างต่อเนื่อง มีจิตจดจ่อรวมเป็นหนึ่งระหว่างจิตกับชา ความคิดฟุ้งซ่าน คิดแยกแยะก็จะหมดไป เพราะทุกอย่างได้รวมเป็นหนึ่งเดียว ทั้งกายกับจิต และจิตกับชา ความเป็นหนึ่งเดียวระหว่างกายกับจิตหมายความว่า การกระทำทางกายกับความรู้สึกทางจิตดำเนินไปด้วยกัน กายกระทำสิ่งใด จิตรับรู้สิ่งนั้นอย่างมีสติสัมปชัญญะ ส่วนความเป็นหนึ่งเดียวระหว่างจิตกับชา หมายความว่า ขณะดื่มชา จิตรับรู้รสชาติ มีสติสัมปชัญญะทางประสาทรับรส เกิดเป็นชีวหาวิญญาน การชงชาจึงเป็นการเฝ้าสังเกตความรู้สึกของผู้ร่วมพิธี ความรู้สึกโดยทั่วไปประกอบด้วยหลัก 4 ประการ (Suzuki, Daisetz Teitaro, 1959: 304) คือ 1) ความกลมกลืน (Harmony) หรือวะ (Wa) หมายถึง ความกลมกลืนแห่งจิต รวมถึงสรรพสิ่ง 2) ความเคารพ (Reverence) หรือเคอิ (Kei) หมายถึง ความตระหนักถึงการถูกจำกัดขอบเขตทางกาย และพุทธปัญญา หลัก 2 ประการนี้ เป็นกฎเกณฑ์ทางสังคมหรือจริยธรรม (Social or Ethical) ของขงจื้อ 3) ความบริสุทธิ์ (Purity) หรือเซอิ (Sei) หมายถึง ความสะอาด มีระเบียบ เป็นหลักทางกายภาพและ

จิตวิทยา (Physical and Psychological) ของเต๋า และชินโต และ 4) ความสงบ (Tranquillity) หรือจะคุ (Jaku) หมายถึง ความสงบเสงี่ยมและสงบสุข เป็นหลักแห่งจิตวิญญานหรืออภิปรัชญา (Spiritual or Metaphysics) ของเซนและเต๋า

บทสรุป

จากที่กล่าวมา การจัดสวนญี่ปุ่นและหลักปฏิบัติในพิธีชงชาเป็นการฝึกสติรูปแบบหนึ่งที่เน้นการประยุกต์เข้ากับกิจกรรมประจำวัน หากเข้าใจรูปแบบดังกล่าว ก็จะเข้าใจหลักการดำเนินชีวิตที่เป็นอยู่อย่างเรียบง่าย มีสติทุกอิริยาบถ อยู่ร่วมกับสังคมอย่างไม่มีความแปลกแยก มองทุกภาคส่วนเป็นองคาพยพเดียวกัน สิ่งเหล่านี้เป็นพื้นฐานของแนวคิดที่มองทุกอย่างเป็นเอกภาพ หมายความว่า ไม่มีการแบ่งแยกระหว่างผู้รู้และผู้ถูกรู้ ในที่นี้ คือไม่มีการแบ่งแยกระหว่างตัวเรากับธรรมชาติ หรือระหว่างผู้ดื่มกับผู้ถูกดื่ม ไม่มีตัวตนเราเขา ทุกอย่างได้ผสมผสานเป็นหนึ่งเดียวคืออยู่ที่จิต ทำจิตให้เป็นกลาง ให้เห็นเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติเดียวกัน จึงกล่าวได้ว่า สวนญี่ปุ่นและพิธีชงชา ก็คืออุบายการกระตุ้นให้กายกับจิต (สมาธิ) ทำงานร่วมกันเป็นหนึ่งเดียว แล้วนำไปเกิดปัญญาตามหลักไตรสิกขาในพุทธปรัชญาเซน ดังนั้นเมื่อเข้าใจหลักการที่ว่ามานี้และสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันได้ จะเป็นปรัชญาชีวิตที่ช่วยให้เข้าใจวิถีแห่งโลกแบบโลกิยปัญญาหรือปัญญาสำหรับใช้ดำเนินชีวิตทั่วไป และสามารถเป็นวิถีทางพัฒนาชีวิตเพื่อนำไปสู่โลกุตระปัญญา (ปัญญาจากการหลุดพ้นจากกิเลส) ของผู้ปฏิบัติธรรมตามทัศนะของเซนได้อย่างแท้จริง ตามที่กล่าวมา จึงเป็นการสะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างปรัชญาธรรมในพุทธศาสนากับการจัดสวนญี่ปุ่น รวมถึงพิธีชงชาและศิลปะแห่งการดื่มชา

บรรณานุกรม

- พจนาน จันทรสันติ. แปล. ดิช นัท อันท์. เขียน. (2546). *กุญแจเซน*. พิมพ์ครั้งที่ 8. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมลคีมทอง.
- อชิตา สุนทรโรทก. (2539). สวนญี่ปุ่น: ภาพสะท้อนสังคมญี่ปุ่น. *วารสารญี่ปุ่นศึกษา*. ปีที่ 13 ฉบับที่ 1 (เมษายน-กันยายน): 37-46.
- Davies, Roger J. and Ikeno, Osamu, eds. (2002). *The Japanese Mind: Understanding Contemporary Japanese Culture*. Singapore: Tuttle Publishing.
- Deitz, Paula, Nonaka, Natsumi, Keane, Marc Peter, Rogers, Elizabeth Barlow, Brown, Kendall H, and Alofsin, Anthony. (2008). Essays: The Long Life of the Japanese Garden. *Site/Lines: A Journal of Place*, Vol. IV (Fall), 3-17.
- Lee, Yoon Jung. (2005). *Inquiry into and Secession to Traditional Japanese Zen Gardens*. Master's Degree Thesis, University of Georgia, Athens, Georgia.
- Nitschke, Gunter. (2007). *Japanese Gardens: Right Angle and Natural Form*. Koln: Taschen.
- Okakura, Kakuzo. (1964). *The Book of Tea*. New York: Dover Publications.
- Suzuki, Daisetz Teitaro. (1959). *Zen and Japanese Culture*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Suzuki, Daisetz Teitaro. (2000). *Zen and Japanese Buddhism*. New Delhi: Munshiram Manoharlal Publishers.
- Yoro, Takeshi, Miki, Taku and Ito, Genjiro, (eds.), (2004). *Mini Encyclopedia of Japan*. Kamakura: Shogakukan Square Inc.